

FRAGMENTE DE RELIEFURI CULTUALE ȘI STATUETE DESCOPERITE ÎN AȘEZAREA ROMANĂ DE LA BARBOȘI-GALAȚI

DE

SILVIU SANIE

CUVINTE CHEIE: Barboși-Galați, Perioada romană, Reliefuli culturale, Statuete.

Spațiul inclus în perimetrul rezervației arheologice de la Barboși-Galați a fost răvășit în mare parte prin repetate terasări, la plantarea stâlpilor liniilor electrice aeriene și la săparea șanțurilor pentru cablurile electrice și de către cei care, în timp, au căutat comori sau au transformat construcțiile romane într-o comodă carieră de piatră.

Situația complexelor arheologice din spațiile situate în afara acestui perimetru, mai ales în zona neafectată de construcțiile CFR-ului, de casele de locuit și dependințele locuitorilor din Barboși este diferențiată în funcție de modul în care este exploatat pământul (grădini, vii sau culturi agricole sezoniere). Din toate zonele au fost recuperate complexe arheologice sau piese de excepție, mai ales cele aflate la adâncime, care aparțineau cetății geto-dacice sau locuirii romane.

În același timp, materialele fragmentare recoltate din complexele arheologice în mare parte distruse, multe de oarecare însemnătate, pot fi cu dificultate incluse în circuitul științific. Întreruperea îndelungată a săpăturilor arheologice, în unele sectoare mai mult de un deceniu, odată cu aceasta anularea speranței în descoperirea unor segmente care să întregescă piesele fragmentare existente ne-au determinat să le publicăm în starea actuală de conservare.

1. Fragment dintr-o placă de gresie de formă rectangulară de culoare gălbuie (î. 10,5 cm; lăț. 11 cm; gr. 3,6 cm) cu laturile ușor rotunjite și baza, parțial deteriorată, mai lată decât restul plăcii (Pl. I/3 și IV/4).

Pe fragmentul descoperit în colțul sud-vestic al Cas. I-82 la adâncimea de 1,15 m pot fi observate opt pliuri drepte paralele ale unui chiton și laba piciorului stâng al unui personaj feminin în poziție șezândă pe tron. Pe linia nivelului superior păstrat, în dreapta se distinge o parte dintr-o *patella* iar în stânga, cu mai puțină claritate o parte dintr-un mic animal și probabil un *tympanum*. Fragmentul reprezintă jumătatea inferioară a unui mic relief cultural.

Fără a fi singura divinitate feminină înfățișată pe tron, considerăm că sunt suficiente elemente care îndreptătesc aserțiunea că placa în întregime avea ilustrată imaginea zeiței *Cybele* (Pl. II).

Reprezentările lui *Cybele* pe tron sunt atestate atât în zona microasiatică de origine¹, cât și în spațiul din jurul Mării Negre² în epoca greco-elenistică și în epoca romană³. Pătrunsă la Roma încă în anul 205 a. Chr.,

¹ F. Naumann, *Die Ikonographie der Kybele in der phrygischen und der griechischen Kunst*, DAI, 28, Beih. Ist. Mitt., Tübingen, 1983; M.J. Vermaseren, *Corpus Cultus Cybele Attidisque, I, Asia Minor, (CCCA) (= ÉPRO, Tome cinquantième)* E. J. Brill, Leiden, New York, Kobenhavn, Köln, 1987, fig. 107, pentru partea de jos drapată, Pl. CXIX, nr. 527 și Pl. CXXVIII, nr. 573. Cea mai apropiată ca aspect și utilă pentru întregirea imaginii de pe plăcuța de la Barboși-Galați este însă reprezentarea figurată pe Pl. CLXV, nr. 737; idem, CCCA, II, *Graecia atque Insulae*: Pl. XXVI, nr. 160; Pl. XXVII, nr. 161, 162; Pl. XXX, nr. 167, toate fără asocierea leilor dar pe tron și cu *patella*. În afara volumelor cu repertoriul regretatului coordonator al colecției ÉPRO este și autorul cărții *Cybele and Attis. The Myth and the Cult*, Thames and Hudson, Londra, 1977; G. G. Sfameni, *Soteriology and Mystic Aspects in the Cult of Cybele and Attis* (= ÉPRO, 103), Leiden, 1985.

² M. Alexandrescu-Vianu, *Sur la diffusion du culte de Cybèle dans le bassin de la Mer Noire à l'époque archaïque*, în *Dacia*, N.S., XXIV, 1980, p. 261-282.

³ H. Graillot, *Le culte de Cybele, Mère de dieux à Rome et dans l'Empire romain*, Paris, 1912, lucrare încă utilă; F. Bömer, *Kybele und Rom. Die Geschichte ihres Kults als politisches Phänomen*, în *DAI Mitt. Roem. Abt.*, 71, 1964, p. 130, 132.

divinitatea htonică „Marea Mamă”, „Mamă a Zeilor”, Kybele – *Magna Deorum Mater Idaea* (M.D.M.I.) a cumulat numeroase atribute și funcții (apărătoare a lumii animalelor, protectoare a orașelor, apărătoare a agriculturii și creșterii plantelor, simbol al înmulțirii etc.) de cultul ei și a acolitului Attis fiind corelate de asemeni și resurecția după moarte. A avut numeroși adoratori, oameni de diferite profesii și din toate păturile sociale.

Zilele ce-i erau consacrate (*Ludi Megalenses*), festivitățile cu ritualurile specifice (*Taurobolium* și *Criobolium*)⁴ se numără printre momentele însemnate ale calendarului roman.

Răspândirea cultului zeiței în teritoriul Moesiei Inferior și al Thraciei este impresionantă⁵. În rezumatul unei teze de doctorat despre monumentele sculpturale ale Dobrogei romane erau menționate 30 de reprezentări ale zeiței Cybele în ipostaze diferite, inclusiv cu zeița pe tron⁶.

Tot în spațiile apropiate la Olbia⁷ și Tyras sunt atestate numeroase teracote și reprezentări sculpturale în piatră a zeiței. O mărturie a poziției deosebite ocupate de Cybele în pantheonul orașului de la limanul Nistrului o constituie prezența vreme îndelungată pe monedele tyritane a reprezentării zeiței⁸.

La Barboși-Galați prezența Cybele era considerată ca foarte probabilă ilustrată prin două teracote, prima care înfățișa o zeiță pe tron cu un acolit, cea de a doua o divinitate feminină în general, ambele fiind fragmentare atribuirile nu puteau fi unice și sigure⁹ (Pl. III/2 și 3). Pe bază, lateral și pe reversul plăcii au fost incizate scurte însemnări (APIOPI, ASIA, ATTIC, APOC, ZAIAOC, ZATAP etc.) și chipurile unor oameni și diferite păsări și animale¹⁰.

2. Cu prilejul săpăturilor arheologice din zona situată la sud-est de *castellum*¹¹, în preajma căii ferate, în Caseta I/1992, la adâncimea de 0,65 m, a fost găsit un fragment dintr-un mic relief cultural de marmură vineție (î. 11,1 cm; lăț. max. 5,4 cm; gr. 2,15 cm). Pe porțiunea păstrată, colțul din dreapta jos al reliefului, pot fi observate: o parte dintr-un chenar simplu, mai lat la bază și mai subțire lateral; aproximativ o treime din jumătatea inferioară a două personaje feminine înveșmântate cu chiton. Veșmintele despărțite în talie, coboară în pliuri până deasupra încălțăminteii. Se vede un picior al personajului dispus în profil în partea dreaptă și ceva mai mult de jumătate din partea inferioară a personajului din zona centrală. Pe fragment mai apare o mână, până la antebraț, în care ține un șarpe și ceva mai sus, o altă mână din care s-a păstrat doar palma strânsă pe un pumnal. Jos ar exista spațiul pentru ilustrarea unui altar sau unui câine (Pl. I/2 și IV/3).

Numărul personajelor divine feminine care au între atribute șarpele este relativ mare: *Amphitrite*, *Caelestis*, *Ceres*, *Constantia*, *Cybele*, *Hekate*, *Hygiea*, *Isis*, *Nantosvelta*, *Rosmerta* ș.a. Singura care are ambele atribute vizibile pe fragment, adeseori și biciul, torța, altare, câini, este *Hekate*. Către aceiași identificare conduce prezența și dispunerea personajelor.

Hekate este una dintre cele mai complexe divinități cu valențe modificate în timp, zeiță cumulară cu presupuse acțiuni în mediu celest, terestru și subpământean - echivalată cu Persefone, identificată cu Selene și Artemida¹².

Are epitetul *Trivia* (CIL, X, 3795; XIV, 2867) și *Triformis* (CIL, III, 2660 etc.) ilustrat de majoritatea reprezentărilor. De la descrierea lui Herodot, în care Hekate apare ca o zeiță „binevoitoare”, „protectoare a tinerilor”, zeița care aduce bogății, victorii, faimă, abundență crescătorilor de animale, cea care protejează dar și înspăimântă pe unii călători, la divinitatea corelată cu precădere „lumii morților” invocată în incantațiile și textele magice-defixiones, constatăm o plurivalență care explică puțin obișnuita răspândire atestată atât epigrafic cât și iconografic.

⁴ R. Duthoy, *The Taurobolium its Evolution and Terminology* (= ÉPRO, X), Leiden, 1969. Numărul total al inscripțiilor care consemnează un *taurobolium* sau *criobolium* este de 133.

⁵ M. Tacheva-Hitova, *Eastern Cults in Moesia Inferior and Thracia* (ÉPRO, 85), Leiden, 1982, p. 73-123, menționează nu mai puțin de 135 mărturii epigrafice și sculpturale despre *Magna Mater Deorum*.

⁶ Z. Covacef, *Arta sculpturală în Dobrogea romană. Sec. I-III e.n.* Teză de doctorat –rezumat, Cluj-Napoca, 1993, p. 15.

⁷ A.S. Rusjaeva, *Religija i kul'ty antičnoj Ol'vii*, Kiev, 1992, p. 143-148.

⁸ N.A. Son, *Tira rimskogo vremeni*, Kiev, 1993, p. 112-113.

⁹ S. Sanie, *Kulte und Glauben im römischen Süden der Moldau (Ostrumänien)*, în *ANRW*, II, 18.2, Berlin-New York, 1989, p. 1289, Pl. 3/3 și Pl. 9.

¹⁰ Cercetarea acestor graffiti este doar semnalată în acest cadru.

¹¹ Săpăturile din acea zonă au contribuit și la clarificarea direcției laturii sudice a castrului.

¹² Heckenbach, RE, VII², Stuttgart, 1912, col. 1769-2782, s.v. *Hekate* (Ἑκάτη); T. Kraus, *Studien zu Wesen und Bild der Göttin Hekate in Kleinasien und Griechenland*, Heidelberg 1960; L. Biondetti, *Dizionario di mitologia classica. Dii, eroi, feste*, Milano, 1997, p. 203, *Ecate* (Ἑκάτη).

Unele reprezentări și inscripții o apropie și de alte divinități precum *Aphrodita*, *Bendis*, *Diana*, *Magna Mater* sau *Isis*. Transpunerea plastică „trei statui intrate una în alta” sau în forme mai puțin realizate artistic care intenționează să evidențieze doar anumite aspecte în care distincte sunt mai ales trei capete și trei perechi de mâini poate fi reîntâlnită pe numeroase reliefuri culturale ale zeiței *Hekate*¹³ în Dacia¹⁴ în spațiul românesc¹⁵ și bulgar¹⁶ al Moesiei Inferior sau în Thracia ca și în alte provincii ale Imperiului Roman¹⁷.

Transpuneri plastice ale zeiței *Hekate* asemănătoare celei care o întâlnim pe fragmentele de la Barboși-Galați sunt atestate îndeosebi dar nu în exclusivitate în spațiul ponto-dunărean. Dimensiunile plăcuțelor cu reliefurile culturale sunt apropiate de cele mai multe ori cu reprezentările *Cavalerului trac* sau *Cavalerilor danubieni*. Fragmentul prezentat adaugă panteonului de zei și eroi cunoscuți în complexe de locuire romană de la Barboși-Galați¹⁸ pe zeița *Hekate*. Însemnările și imaginile incizate pe fragmentul de marmură nu au legătură cu zeița.

3. Capul unei statuete (î. 3,9 cm; lăț. 2,4–2,9 cm; gr. peretelui 0,4–1,00 cm) confecționată prin presarea lutului de culoare roz-gălbui în două forme, prima pentru partea anterioară a statuetei și cea de a doua pentru spatele ei, cu asamblarea celor două părți înainte de ardere interiorul fiind gol, descoperită într-o locuință situată la sud-est de *castellum*.

Din statueta, fără urme de angobă la exterior, s-a păstrat din „avers” porțiunea anterioară a feței, mai puțin bărbia și gura. Nasul este potrivit ca mărime, ochii abia schițați iar pe fruntea relativ îngustă cade părul buclat suprapus de două aripioare unghiulare. Din „revers” s-a păstrat părul buclat și o parte a gâtului. Locul de îmbinare a celor două părți a fost finisat. În zona occipitalului poate fi observat un mic clivaj, spațiu pe care au fost incizate un mic chip în profil și mai multe litere (Pl. I/1 și III 1a-1d).

Cum indică fără dubiu cele două aripioare este capul unei statuete de teracotă reprezentare a zeului *Mercurius* – zeu a cărui răspândire în Imperiul Roman în general și în provinciile romane de la Dunărea de Jos este bine atestată prin inscripții, sculpturi, bronzuri, geme sau ca în cazul de față produse ale coroplasticii¹⁹.

Zeul *Mercurius* avea între numeroasele atribute cea de divinitate a comerțului și negustorilor, crainic a lui Jupiter, călăuză a umbrelor în Infern, o divinitate romană a cărui punct de plecare au fost zei minori ai câștigului „dii lucrui”, dar care a preluat alături de transpunerea plastică și unele atribute de la zeul grec mai complex *Hermes*²⁰.

¹³ *Lexikon Iconographicum Mythologiae Classica* (LIMC), VI/2, Zürich și München, 1988, de la Pl. 655 – la Pl. 673. Se constată așadar un număr foarte mare de reprezentări asemănătoare dar nu identice cu întregirea cea mai probabilă pentru piesa de la Barboși-Galați. Plăcuțele lipsesc de altfel din amintitul grupaj.

¹⁴ D. Tudor, *Oltenia romană*, București, 1968, p. 385-388, fig. 108; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 364; M. Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1984, p. 105, 133; A. Bodor, *Die griechisch – römischen Kulte in der Provinz Dacia und das Nachwirken der einheimischen Traditionen*, în ANRW, II. 18/2, Berlin, New York, 1989, p. 1126-1127.

¹⁵ V. Barbu în V. Canarache, A. Aricescu, V. Barbu, A. Rădulescu, *Tezaurul de sculpturi de la Tomis*, București, 1963, p. 59, fig. 28 (nr. 10); Z. Covacef, *op. cit.*, p. 13, menționează 7 statui și 5 basoreliefuri cu reprezentarea zeiței *Hekate* în spațiul Dobrogei românești.

¹⁶ I. Mladenova, *Pametyncy na Hekata ot našyte zemy*, în *Arheologyja*, III, 1961, 3, p. 40 și urm. Pentru plăcuțe cu reprezentări culturale asemănătoare de menționat: D. Tsontchev, *Le culte d'Hécate à Philippopolis*, în *Hommages à Waldemar Deonna*, Bruxelles, 1957, p. 470, pl. LXVII, mai ales fig. 1; I. Mladenova, *Novopost'pyly obročy v Arheologyčkyja Muzej v Sofia*, în *Arheologyja*, V, 1963, 4, p. 31, fig. 7. O interesantă discuție asupra valențelor zeiței la J. Kolendo, *Dea Placida à Novae et le culte d'Hécate, la bonne déesse*, în *Arheologia*, XX, 1969, p. 77-84.

¹⁷ Cf. n. 12.

¹⁸ Cf. S. Sanie, *Kulte und Glauben*.

¹⁹ LIMC, VI/2, Taf. 272-306; M. Jules, *Catalogue des figurines en terre-cuites du Musée de la Société archéologique d'Athènes*, Paris, 1880, p. 11, nr. 31; p. 31, nr. 806, 807 pentru prototipul preluat – reprezentările lui *Hermes*; M. Rouvier, *Les figurines gallo-romaines*, Art de France, II, Paris, 1962, p. 57-65; M. Jeanlin Rouvier, *Les figurines gallo-romaines en terres-cuites au Musée des Antiquités Nationale*, Paris, 1972 (= XXIV Suppl. à «Gallia») p. 51; *Les figurines en terre-cuite Gallo-romaines*, sous la direction de Colette Bémont, Micheline Jeanlin et Christian Lahanier (= Document; Arch.Fr. 38), Paris, 1993, p. 95, 620. Pentru bronzuri Cf. H. Menzel, *Die römischen Bronzen aus Deutschland*, II, Trier, Mainz, 1966, p. 13-22, nr. 28-44; L. Țeposu-Marinescu, *Tipuri de statuete de bronz romane din Dacia*, în *Sargetia*, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 63-81.

²⁰ Stein, v. *Hermes*, în *RE*, VIII₁₅, col. 738-791; Heichelheim, v. *Mercurius*, în *RE*, 151, col. 975-1016; B. Combet Farnoux, *Mercurus Romain*, Roma, 1980.

Officina în care a fost confecționată statueta este situată cu mare probabilitate în Gallia, atât după caracteristicile piesei cât și după frecvența deosebită a reprezentărilor lui Mercurius în Gallia unde zeul roman preluase și atributele unei divinități autohtone²¹.

Asemenea piese au fost descoperite atât în temple cât și în locuințe sau în inventarul unor morminte fără ca aceste figurine să aibă inițial o destinație exclusiv funerară.

Pl. I. Fragmente dintr-o statueta cu reprezentarea lui *Mercurius* (1); din reliefuli culturale dedicate zeiței *Hecate* (2) și *Cybele* (3).

Este prima atestare, foarte modestă, a adorării lui *Mercurius* în complexele romane de la Barboși-Galați.

4. Fragment de marmură de foarte bună calitate de culoare albă, (lg. 7,9 cm; gr.max. 3,9 cm) cu secțiunea (r-3,4 cm; r. 2,8 cm) descoperit în edificiul de la sud-est de *castellum* (Pl. IV/2). Pe fragment apare o mică protuberanță cilindrică (r. 1,55 cm) un segment din bara de legătură cu statuia iar existența unei a doua bare este indicată de clivajul de pe o suprafață circulară (r. 1,7 cm).

Suprafețele laterale, pe direcția razei mari sunt ușor applatizate. Cum indică forma, dimensiunile și protuberanțele barelor este un segment din șarpele unei sculpturi a *Hygiei* semnalată de Gh. Săulescu²² și publicată de Gr. Tocilescu²³ și S. Sanie²⁴. Zeița a sănătății în general, considerată ca una din fiicele lui *Asclepios*, *Hygieia* este înfățișată adeseori în picioare, asociată șarpelui căruia îi dă să bea dintr-o *phiala*. Reprezentările sunt numeroase și de o mare varietate, fiica preferată a zeului vindecării întruchipată ca însăși sănătatea poate fi regăsită în sculpturi, reliefuli culturale de dimensiuni diferite sau în coroplastica²⁵.

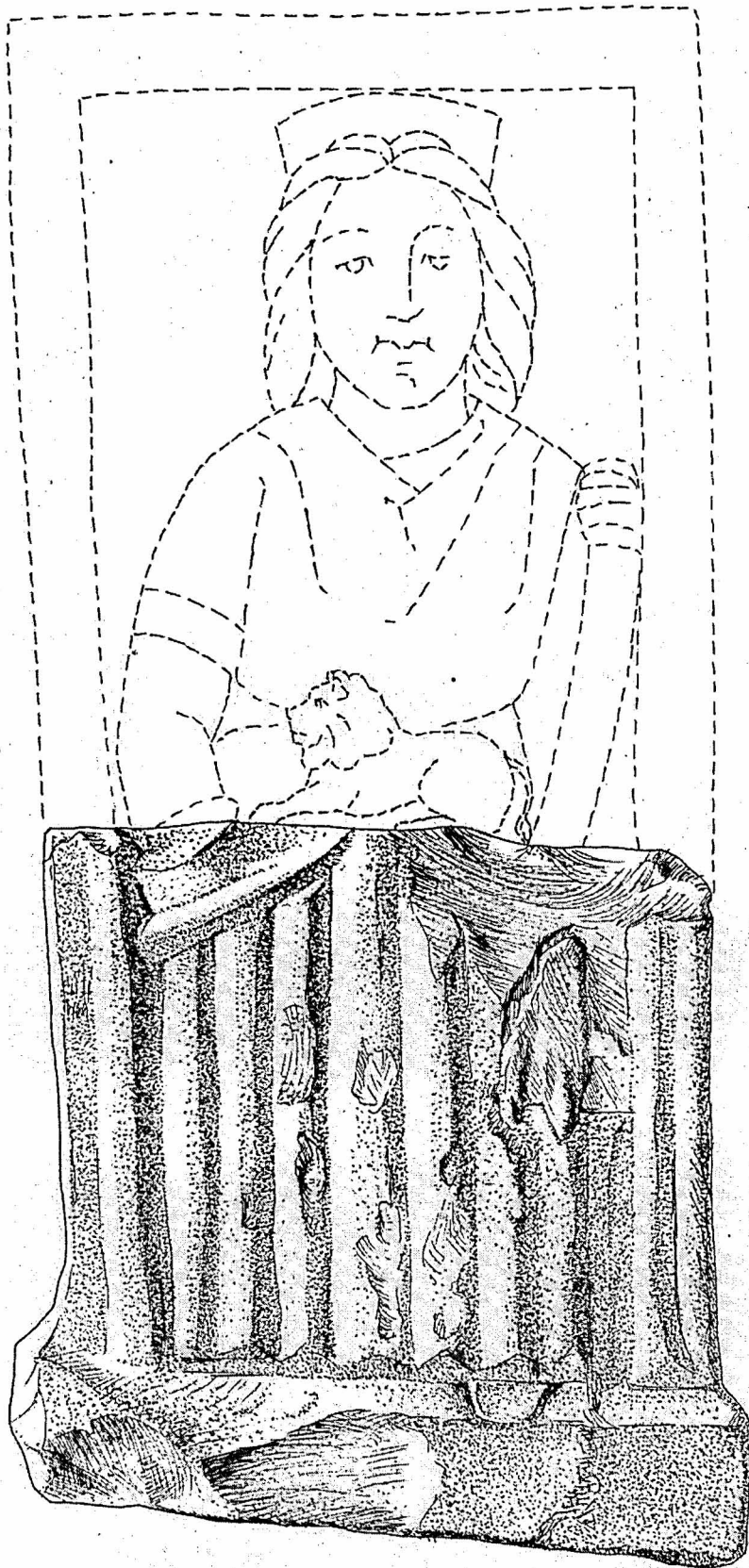
²¹ H. Vertet, *Remarques sur l'aspect et les attributs de Mercure gallo-romain populaire dans le Centre de la Gaule*, în *Hommage à Albert Grenier*, III (= Coll. Lat. 58), Bruxelles, 1962, p. 1606-1616.

²² Gh. Săulescu, *Descrierea istorico-gheografică a cetății Caput Bovis (Capul Boului sau Ghertina) a cărei ruine să află în apropierea Galațiului* (Ed. S. Sanie și V. Cristian), București, 1991, p. 77.

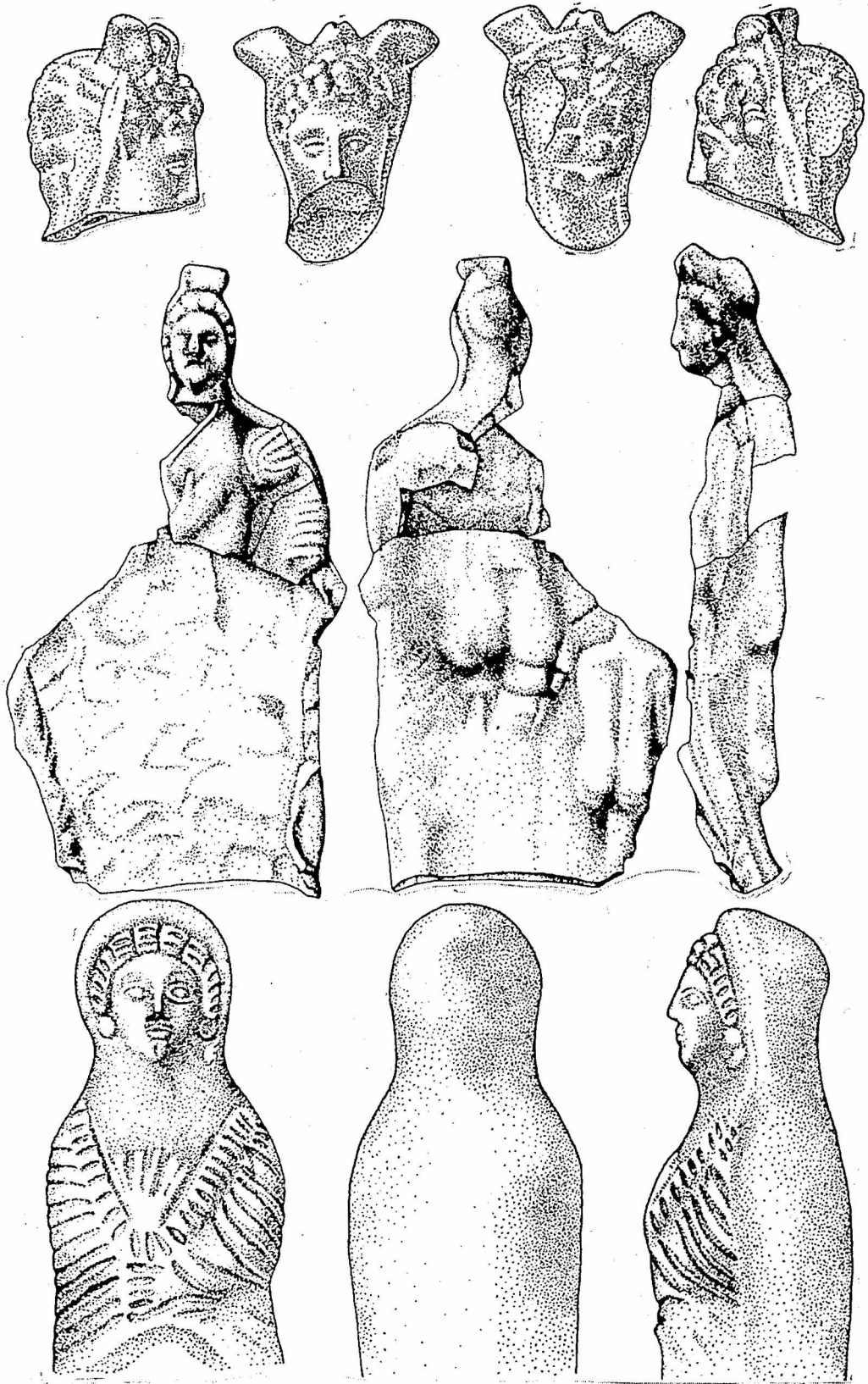
²³ Gr. Tocilescu, *Monumente epigrafice și sculpturale din colecțiile Muzeului Național de Antichități din București*, 1904, p. 580, nr. 43, p. 579, fig. 43.

²⁴ S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n.-III e.n.)*, Iași, 1981, p. 209; idem, *Kulte und Glauben*, p. 1290-1291, pl. IV/1.

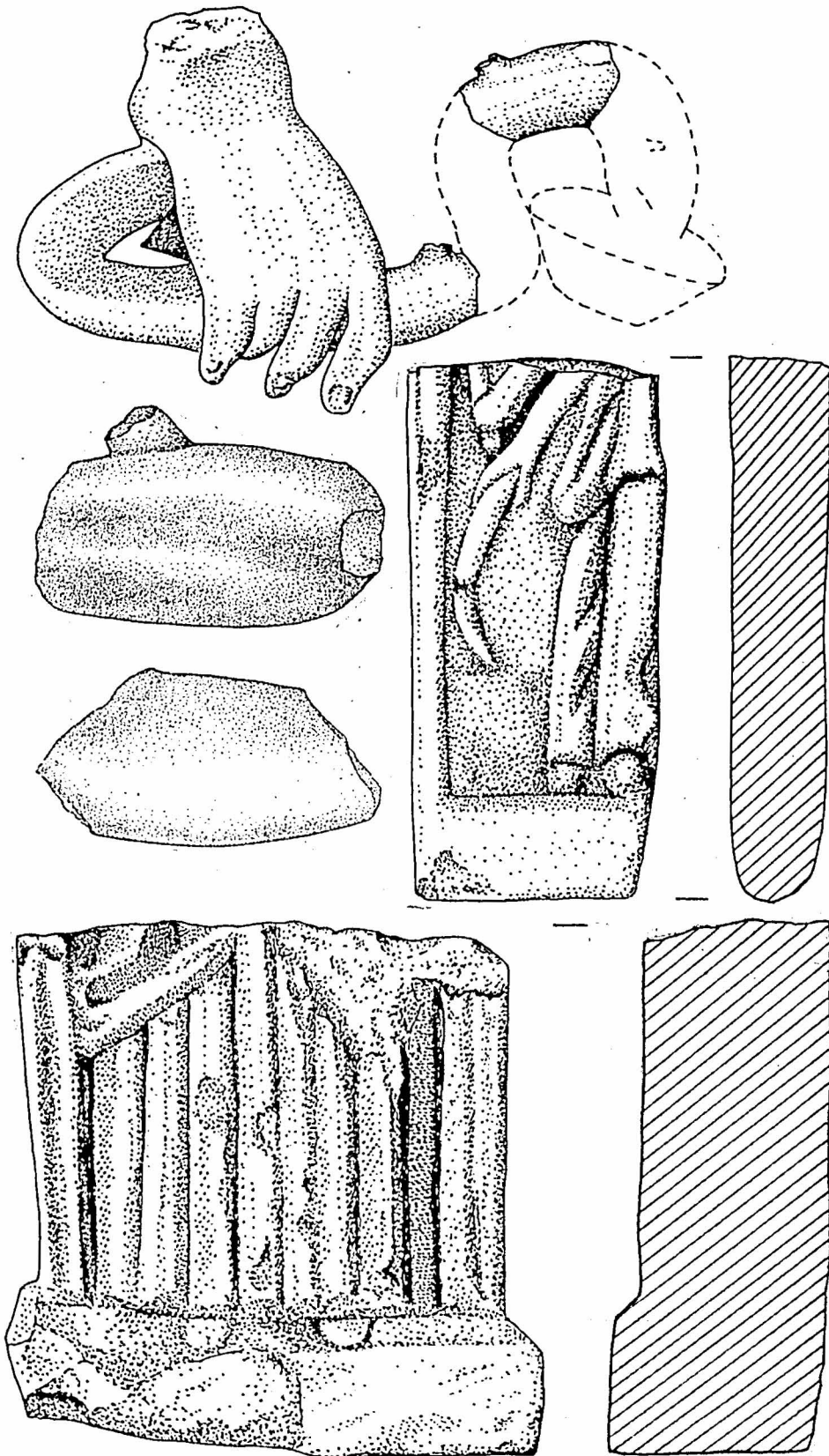
²⁵ F. Croissant, *Hygieia* (*Ἥγεια*, *Ἰγεια* mai târziu *Ἰγεια*, *Ἰγία*, lat. *Hygia*), LIMC, VI/1, p. 554, 556; 568.

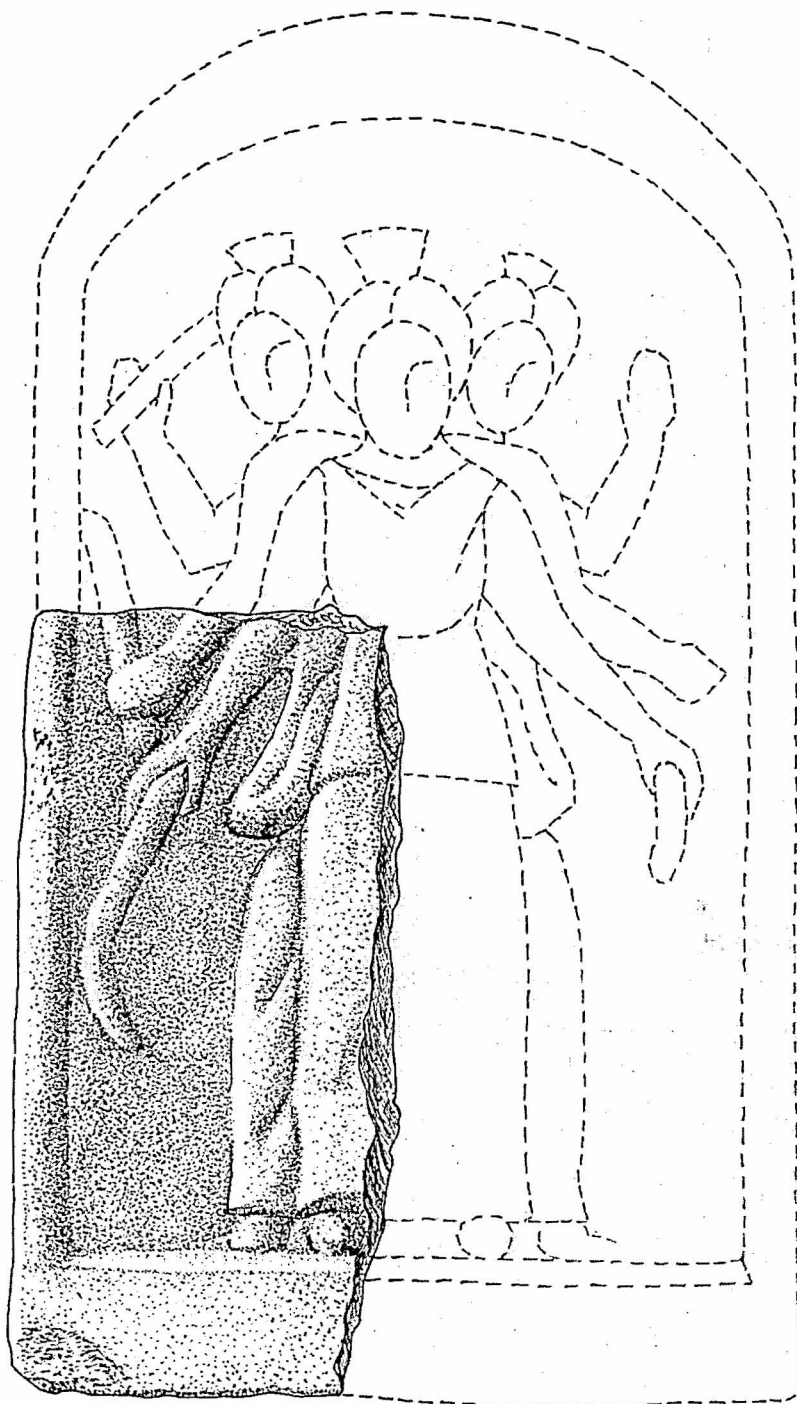
Pl. II. Fragmentul de placă și propunerea de întregire a reliefului cultural *Cybele* pe tron.

Pl. III. Fragment din statueta cu reprezentarea lui *Mercurius* (1a – 1d) și două teracote cu reprezentarea unor zeițe (2 și 3).

Pl. IV. Fragmente din: reprezentarea *Hygiei* (1); șarpele de marmură (2); relieful cultural al zeiței *Hecate* (3); relieful cultural dedicat zeiței *Cybele* (4).

Pl. V. Fragment din relieful cultural dedicat zeiței *Hecate* și propunerea de întregire.

Mâna cu o parte din șarpe se află în colecțiile Institutului de Arheologie „V. Pârvan” din București. Situații asemănătoare, de descoperire a unor completări ale pieselor găsite de Gh. Săulescu poate fi semnalat și în cazul plăcii de marmură cu *Sol* în quadrigă²⁶.

Pe fragment, au fost incizate figuri și unele însemnări în parte lizibile.

²⁶ S. Sanie, *Kulte und Glauben...*, p. 1298-1299, fig. 10.

FRAGMENTS OF CULT RELIEFS AND STATUETTES DISCOVERED
IN THE ROMAN SETTLEMENT FROM BARBOŞI-GALAŢI

SUMMARY

The minimal possibilities for new archaeological excavations in any places from the Roman settlement of Barboşi-Galaţi, determined our decision to publish the fragments of cultural reliefs and statuettes in this state of preservation.

The four fragments belong to the following pieces:

1. A sandstone plaque with the representation of the goddess *Cybele* on the throne;
2. Small marble plaque with the image of the goddess *Hekate*;
3. Terra-cotte statuette of *Mercurius*;
4. A part from the serpent of the piece discovered in 1838 with the representation of the goddess *Hygieia*.

The new discoveries acknowledge a goddess whose presence was presumed (*Cybele*) and certify other two divinities (*Hekate* and *Mercurius*) in the Roman settlement from Barboşi-Galaţi.

LIST OF THE ILLUSTRATIONS

Pl. I. Fragments from: terra-cotta statuette of *Mercurius* (1); cult reliefs dedicated to goddesses *Hekate* (2) and *Cybele* (3).

Pl. II. Fragment of the cult relief and suggestion for completion with image of *Cybele* on the throne.

Pl. III. Fragment from terra-cotta of *Mercurius* (1a – 1d); terra-cottas with images of two goddesses (2 and 3).

Pl. IV. Fragments from: sculpture of goddess *Hygieia* (1); the marble serpent (2); the cult relief of the goddess *Hekate* (3); cult relief dedicated to the goddess *Cybele* (4).

Pl. V. Fragment from cult relief dedicated to the goddess *Hekate* and the suggestion for completion.